

تحلیل محتوای کتاب‌های دینی سوم راهنمایی و دبیرستان از منظر پاسخ به نیازهای عاطفی – روانی و اجتماعی دانش‌آموزان*

دکتر مرتضی منطقی^۱

چکیده

کتاب‌های دینی، درصددند تا نظام ارزشی الهی را به مخاطبان نشان ارائه کنند، از طرف دیگر نوجوانان و جوانان نه تنها درگیر تحولات بلوغ و روند هویت‌یابی خویش هستند، بلکه در عصری زندگی می‌کنند که در آن به چالش کشیدن تمامی بنیادها و اصول پیشین، مباح شمرده می‌شود. همچنین، فضای جهانی شده، روز به روز جوانان را با ارزش‌های متنوع، متفاوت و گاه متعارضی مواجه می‌کند که تشویق به انحرافات اجتماعی، بخشی از این ارزش‌هاست.

بنابراین در جمع‌بندی اجمالی، انتظار می‌رود کتاب‌های دینی همزمان با ارائه دانش شناختی مورد نیاز (که تبیین‌کننده اصول زندگی بر مبنای خط مشی‌های الهی هستند)، اطلاعات لازم را در مورد مهارت‌ها و آداب زندگی ارائه دهند و مخاطبان نشان را در زندگی فردی و اجتماعی، در تشخیص راه از بیراهه، یاری رسانند.

بر این اساس، در پژوهش حاضر تحلیل محتوای کتاب‌های دینی سوم راهنمایی و سوم دبیرستان، با عنایت به مؤلفه‌های پاسخ به نیازهای اجتماعی و نیازهای عاطفی – روانی دانش‌آموزان، مورد توجه قرار می‌گیرد. این مهم، پس از تهیه مقوله‌های لازم برای تحلیل محتوای کتاب‌های مزبور در دو بُعد پاسخ به نیازهای اجتماعی و پاسخ به نیازهای عاطفی – روانی جوانان، انجام پذیرفت و در نهایت، پس از تحلیل‌های آماری لازم، روشن شد این کتاب‌ها، نسبت به مقوله‌های پیش‌گفته، کم توجه بوده‌اند.

کلیدواژه‌ها: کتاب‌های دینی، نیازهای عاطفی، نیازهای اجتماعی، نیازهای روانی

*تاریخ دریافت: ۸۵/۷/۲۰ تاریخ آغاز بررسی: ۸۵/۷/۲۹ تاریخ تصویب: ۸۸/۲/۱۶

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم. (پست الکترونیکی: mehrran_manteghi@yahoo.com)

زمینه بروز مسئله

نوجوانان در گذر از کودکی و ورود به جوانی، تحولات شناختی، عاطفی، روانی، اخلاقی و اجتماعی زیادی را تجربه می‌کنند. تفکر عینی نوجوان در ۱۲ تا ۱۱ سالگی، رفته رفته شکلی انتزاعی به خود می‌گیرد و او می‌تواند برخلاف گذشته‌اش که تفکر عینی، او را در زمان و مکان حال محدود کرده بود، در اعماق زمان‌های گذشته و آینده سیر کند. کودکی که سرگرم بازی بود، با رسیدن به اندیشه انتزاعی و شعله کشیدن احساس دینداریش، آرمانگرایانه برای اصلاح بدی‌ها و گسترش خوبی‌ها به سطح جامعه جهانی می‌کوشد. از سوی دیگر نوجوانان و جوانان با انقلابی هورمونی در وجود خود روبه‌رو هستند، تغییرات شکلی و زیستی بدنشان آنان را به تأمل و اضطراب و می‌دارد دوران هویت‌یابی‌شان را با سردرگمی خاص می‌گذرانند؛ آنان در مسیر شکل‌دهی به نظام ارزشی‌شان، با آرا و عقاید متعدد، متنوع و گاه متضاد مواجه می‌شوند که سردرگمی‌شان را تشدید می‌کند. آن‌چه از آن یاد شد، ترجمان مجموعه متعارضی است که از سویی احساس توانمندی، آرمان‌گرایی، اندیشه‌های انقلابی، اصلاح‌گرایانه و نوع دوستانه را در بردارد و از سوی دیگر، نوسان‌های خلقی، شک‌ها، تردیدها و دودلی‌های آنان را در شکل‌دادن به هویت و نظام ارزشی‌شان نشان می‌دهد و جوانان را به اتخاذ موضعی سوق می‌دهد که گاه با هم متضاد می‌نمایند (منطقی، ۱۳۸۳).

تحولات اخیر برای بسیاری از معلمان، توجیه‌پذیر و قابل‌درک و فهم نیست؛ به همین دلیل به جای همراهی و همدلی با دانش‌آموزانی که در عین داشتن کوله‌بار کودکی، کوله‌بار بزرگسالی را نیز بر دوش می‌کشند، راه جدال و ستیز را پیش می‌گیرند و نوسان‌های خلقی جوانان را نشانه لجاج‌تورزی و بی‌ادبی‌شان بر می‌شمارند و گاه می‌کوشند به شدیدترین وجه ممکن، رفتار به اصطلاح بی‌ادبانه و لجاجت‌جویانه آنان را پاسخ دهند.

گذشته از سردرگمی‌های این دوره، جوان با ورود جدی‌تر به جامعه، با مواردی مواجه می‌شود که او را بیش از پیش، به سردرگمی می‌کشاند. به این معنا که او در عصر جهانی شدن، انقلاب اطلاعاتی و تبدیل جهان به دهکده‌ای واحد، نه تنها در مدارس و دانشگاه‌ها با آموزش‌های تجربی مواجه است، بلکه روحیه‌ای تجربی و چالشگر به او می‌بخشد و به این ترتیب طرز تفکر او با اولیائش که بیشتر در فضایی تعبدی رشد کرده بودند، متفاوت می‌شود. جوان خود را با رویکرد نقادانه مدرن مواجه می‌بیند که در آن می‌توان هر چه هست را به چالش کشید. حتی اگر این موارد، بنیادها و اصولی باشند که پیشینیان آنها را پذیرفته‌اند. تشویق به انحرافات اجتماعی، بخشی از ارزش‌هایی است که دانش‌آموزان در فضای جهانی شده، با آن مواجه می‌شوند.

بررسی گزارش آسیب‌های اجتماعی که در سطح جامعه جوان ایرانی وجود دارد، از کاهش

سن جرایم مصرف دخانیات، سوء مصرف مواد و برخی از آسیب‌های اجتماعی دیگر، مانند فحشا و طلاق، حکایت می‌کند. همچنین، کاهش ابعاد پیامدی و مناسکی دانش‌آموزان در رفتار دینشان (افشاری، ۱۳۸۰؛ طالبان، ۱۳۷۸)، مسئله قابل تعمقی است که نمی‌توان به سادگی از آن گذشت و نظام آموزشی باید به سهم خود نسبت به این موارد، حساسیت داشته باشد. از این رو، با توجه به نیازهای طبیعی نوجوانان و جوانان در شکل دادن به نظام ارزشی خود در طول دوره نوجوانی و جوانی، کم توجهی نظام آموزشی به مسئله مهارت‌ها و آداب زندگی، فضای جهانی شده که گاه ضد ارزش‌ها در آن ارزش به شمار می‌آیند، افزایش آسیب‌های اجتماعی که در سطح جوانان جامعه گزارش می‌شود و مواردی همچون کاهش ابعاد پیامدی و مناسکی در جمعیت جوان کشور، انتظار می‌رود کتاب‌های درس دینی، ضمن ارائه دانش شناختی مورد نیاز جوانان (که تبیین‌کننده اصول زندگی بر مبنای خط‌مشی‌های الهی هستند)، با عطف توجه به مسائل عاطفی-روانی و اجتماعی آنان، به مهارت‌ها و آداب زندگی بپردازند و به نیازهای جوانان در موارد مزبور پاسخ مقتضی و مناسب بدهند.

برخی یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهند کتاب‌های درسی دینی، به نیازهای روانی و اجتماعی دانش‌آموزان توجه کافی را ندارند. منطقی (۱۳۸۵)، از منظر چگونگی ارائه اطلاعات در کتاب‌های درسی دینی، چنین گزارش می‌دهد:

بررسی حاصل از تحلیل محتوای کتاب درسی «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» سال سوم راهنمایی، نشان می‌دهد از مجموع ۲۶۱ پاراگراف، ۸۶ درصد اطلاعات به روش شناختی، ۱۲ درصد اطلاعات به روش عاطفی و ۱/۵ درصد به اطلاعات روش روانی-حرکتی ارائه شده‌اند.

با بررسی حاصل از تحلیل محتوای کتاب درسی (دین و زندگی) سال سوم دبیرستان مشخص می‌شود که از مجموع ۴۲۸ پاراگراف شمارش شده و ۸۲ درصد به ارائه اطلاعات با روش شناختی، ۱۷ درصد به ارائه اطلاعات با روش عاطفی و ۱ درصد به ارائه اطلاعات با روش روانی-حرکتی پرداخته‌اند.

اگر فراوانی‌هایی که از تحلیل محتوای هر دو کتاب درسی «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» سال سوم راهنمایی و «دین و زندگی» سال سوم دبیرستان به دست آمده‌اند، مورد آزمون مربع کای قرار گیرند، مربع کای، معادل ۴/۸۶ خواهد بود که از سطح مورد پذیرش (۵/۹۹)، کمتر است. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت با وجود پیشرفت‌های نسبی کتاب سوم دبیرستان در مقایسه با کتاب سوم راهنمایی در ارائه اطلاعات غیرشناختی، باز هم میان این دو کتاب از نظر چگونگی ارائه اطلاعات با روش‌های شناختی، عاطفی و روانی-حرکتی، تفاوت معناداری وجود ندارد؛ اگر فراوانی‌هایی که از هر دو کتاب به دست آمده است با هم در نظر گرفته شده، تحلیل آماری شوند، مشخص می‌شود، ۸۴ درصد از مجموع ۶۸۹ پاراگراف این کتاب‌ها، اطلاعات را به

روش شناختی، ۱۵ درصد به روش عاطفی و ۱ درصد به روش روانی - حرکتی ارائه می‌دهند. محاسبه مربع کای در اطلاعات پیش‌گفته، از تفاوت معنادار ارائه اطلاعات به روش شناختی، در قیاس با روش‌های عاطفی و روانی - حرکتی حکایت دارد ($P < 0/001$)^۱». اگر روش‌های ارائه اطلاعات با شیوه شناختی (شایسته است این رویکرد را با ملاحظه موضوع‌های محوری در کتاب‌های درسی دینی مانند رسالت، امامت، ولایت، براهین خداشناسی، نبوت، معاد، امامت و مانند آن‌ها، رویکرد کلامی - فلسفی بنامیم)، مترادف رویکرد انتزاعی و روش‌های ارائه اطلاعات با شیوه‌های عاطفی و روانی حرکتی (شایسته است این رویکرد را با ملاحظه موضوع‌های محوری در کتاب‌های درسی دینی مانند خانواده، ازدواج، فرو بردن خشم و نظایر آنها، رویکرد ناظر بر مسائل روانی - اجتماعی جوانان یا مهارت‌ها و آداب زندگی بنامیم)، مترادف رویکرد عینیت‌گرا، در نظر گرفته شوند، با توجه به یافته‌های پژوهش اخیر، می‌توان نتیجه گرفت که رویکرد انتزاعی (و به تعبیری کلامی - فلسفی) بر کتاب‌های درسی دینی، سایه انداخته است و رویکرد عینیت‌گرا (و به تعبیری رویکرد ناظر بر مهارت‌ها و آداب زندگی)، به شکل کم‌رنگی در سایه رویکرد اخیر، قرار دارد.

از این رو، در پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دینی سوم راهنمایی و سوم دبیرستان، از منظر ارائه پاسخ به نیازهای اجتماعی و عاطفی - روانی دانش‌آموزان، مورد توجه قرار گرفته است.

سؤال‌های تحقیق

سؤال‌های زیر با توجه به آنچه درباره اقتضائات روانی، اجتماعی و جهانی نوجوانان و جوانان از آن یاد شد، مورد بررسی قرار می‌گیرند:

- ۱- آیا کتاب‌های دینی به نیازهای زندگی اجتماعی دانش‌آموزان پاسخ لازم می‌دهند؟
- سؤال فوق با توجه به پژوهش‌های مطهری (۱۳۶۸)، درخشان‌نیا (۱۳۸۱)، سعیدی‌رضوانی و کیانی‌نژاد (۱۳۸۲)، پریهارتونو^۱ و همکاران (۱۹۹۴)، فلیشر^۲ (۱۹۹۶)، نورد^۳ (۱۹۹۹)، شپارد^۴ (۱۹۹۹)، سچکدانز^۵ و همکاران (۲۰۰۱) و فیشر^۶ (۲۰۰۲)، طرح شده است.

1. Prihartono
2. Flisher
3. Nord
4. Shepard,
5. Schickedanz
6. Fisher,

۲- آیا کتاب‌های دینی به نیازهای عاطفی- روانی دانش‌آموزان پاسخ لازم را می‌دهند؟ سؤال فوق با توجه به پژوهش‌های آل صاحب فصول (۱۳۷۱)، امینی مصلح آبادی (۱۳۷۳)، نجفی و کاظم پور (۱۳۸۰)، ابراهیم‌زاده (۱۳۸۰)، نلسون^۱ (۱۹۹۰)، پارگامنت^۲ و همکاران (۱۹۹۲)، الیسون^۳ و جورج (۱۹۹۴)، اتکینسون و مالونی^۴ (۱۹۹۴) و ریچاردز^۵ (۱۹۹۴) طرح شده است.

تعریف متغیرها:

تعاریف مفهومی مورد نظر در لوح فشرده فرهنگ لغت دهخدا (بی تا)، و فرهنگ معین (معین، ۱۳۷۵)، به شرح زیر است:

عاطفه: عاطفت، مهر، خویشی و قرابت.

نیاز: حاجت، احتیاج، نداری، تمنا.

اجتماعی: منسوب به اجتماع، آنچه مربوط به گروهی باشد که با هم زندگی می‌کنند، کاری که به اجتماع و به همگان بستگی داشته باشد.

تعریف عملیاتی هر یک از این متغیرها به شرح زیر است:

نیازهای زندگی اجتماعی دانش‌آموزان: نوجوانان و جوانان هنگام ورود به جامعه و پیش گرفتن زندگی اجتماعی خویش، با موارد گوناگونی رو به رو هستند در ابعاد و وجوه گوناگون به روشن‌گری نیاز دارند.

پژوهش حاضر با توجه به ادبیات تحقیق، (به دلیل تکرار و تأکید در پژوهش‌ها)^۶ موارد زیر را به عنوان معرف‌های درجه اول نیازهای اجتماعی دانش‌آموزان، در نظر می‌گیرد و مقوله‌ها و مصادیق مورد نظر برای تحلیل محتوا بر مبنای آنها برای دانش‌آموزان طراحی شده‌اند:

1. Nelson
2. Pargament
3. Ellison & George
4. Atkinson & Malong
5. Richards

۶- لازم به یادآوری است که در این زمینه نیازهای دختر و پسر تا حدودی متفاوت از یکدیگرند و در این موارد بهتر است با توجه به ادبیات پژوهش، و در صورت پاسخ ندادن آن، با پژوهش‌های روان‌شناختی و جامعه‌شناختی، به احصای نیازهای روانی- اجتماعی متفاوت دو جنس اقدام ورزید؛ اما نگارنده به دلیل نداشتن امکانات لازم برای این امر، ناچار در این زمینه به ادبیات پژوهش (که گاه به این نکته ظریف بی توجه است)، اکتفا می‌کند؛ این امر از محدودیت‌های پژوهش حاضر به شمار می‌آید.

• تبیین مردم‌سالاری دینی (پررنگ بودن نقش مردم در حاکمیت اسلامی)؛
 • طرح سازمان‌های مدنی (سازمان‌های مردمی که در صدد حل مشکلات جامعه برمی‌آیند)؛

• طرح علل عقب‌ماندگی مسلمانان؛
 • تبیین آزادی بیان و عقیده؛
 • تبیین احترام به حقوق دیگران؛
 • بیان روابط اجتماعی و آداب معاشرت؛
 • شناسایی ناهنجاری‌های اجتماعی مانند اعتیاد و بزه‌کاری،
 • استدلال در برای ممانعت از رو آوردن به الکلیسم و سوء مصرف مواد مخدر؛
 • طرح چگونگی استفاده از فن‌آوریهای ارتباطی پیشرفته؛
 • آموزش مهارت‌های زندگی (مواردی مانند کنترل خشم، کاهش عصبانیت، جرئت نه گفتن و نظایر آن)؛

• بیان چگونگی رابطه با غیر همجنس؛
 • طرح مسئله ازدواج؛
 • طرح انگیزه پیشرفت.

نیازهای عاطفی - روانی: دانش‌آموزان از سویی به دلیل رویارویی با بحران بلوغ و از سوی دیگر شکل‌گیری نظام ارزشی شان و مواجهه تنگاتنگ‌تر با جامعه، به راهنمایی‌های خاصی نیاز دارند.

پژوهش حاضر، همچنین با توجه به ادبیات تحقیق، (به دلیل تکرار و تأکید در پژوهش‌ها) موارد زیر را به عنوان معرف‌های درجه اول نیازهای عاطفی - روانی دانش‌آموزان در نظر می‌گیرد و مقوله‌ها و مصادیق مورد نظر برای تحلیل محتوا، بر مبنای آنها طراحی شده‌اند:

- تبیین فلسفه هستی و معنا بخشیدن به زندگی؛
- احساس رضایت بیشتر از زندگی؛
- راه‌های دستیابی به آرامش روانی؛
- احساس عزت نفس (احساس ارزشمند بودن)؛
- رفتار اخلاقی (فروتنی، عفو، کنترل خود، اخلاق حرفه‌ای)؛
- توجه نشان دادن به مسئله شادی و نشاط؛

- تشویق فرد به مقاومت در برابر سختی‌ها؛
- توجه به مسائل خاص جوانان (مسائل دوره بلوغ، پوشش و آرایش جوانان و نظایر آنها)؛
- آگاهی بخشیدن در مورد مسائل جنسی؛
- تطابق راحت تر با تنش روانی؛
- مقاومت در برابر اضطراب و افسردگی؛
- تحمل حوادث ناگوار.

ادبیات پژوهش

رضاپور (۱۳۷۱) در بررسی «نگرش دانش‌آموزان دوره ابتدایی به دروس دینی و قرآن» گزارش می‌دهد:

بر اساس مطالعه‌ای که دفتر مشاوره و تحقیق امور تربیتی درباره ۵۴۵ نفر از دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان تهران انجام داد، نگرش آنان نسبت به دروس دینی و قرآن به شکل جداگانه مورد بررسی قرار گرفت. در این تحقیق از پرسشنامه‌ای ۱۳ سؤالی برای بررسی مسائلی چون سخت‌ترین، خسته‌کننده‌ترین، مهم‌ترین، دوست‌داشتنی‌ترین، وقت تلف‌کننده‌ترین و راحت‌ترین درس‌ها استفاده شد. بررسی داده‌ها نشان می‌داد دانش‌آموزان، درس دینی را خسته‌کننده‌ترین درس می‌دانستند.

عصاره (۱۳۸۲) در گزارش پژوهش خویش یادآور می‌شود، در مقطع ابتدایی، درس دینی کم‌ترین میزان علاقه‌مندی را به خود اختصاص داده است و در مقطع راهنمایی، هر دو درس دینی و قرآن، در پایین‌ترین سطح تمایل عاطفی دانش‌آموزان، قرار دارند.

منطقی (۱۳۸۱)، در بررسی تحولی که در زمینه شناسایی راه‌کارهای درونی‌سازی کردن ارزش‌های دینی در سطح دانش‌آموزان دبستانی، راهنمایی و دبیرستانی، داشته است، گزارش می‌دهد میزان علایق دینی دانش‌آموزان از راهنمایی در مقایسه با دبستان و از دبیرستان در مقایسه با راهنمایی، هم در دختران و هم در پسران کاهش یافته است. او یادآور می‌شود، اگر عوامل بیرون مدرسه را که تجربیات دینی تلخی برای دانش‌آموزان پدید آورده‌اند، نادیده بگیریم، «نارضایتی از کتاب‌ها، معلم‌ها، روش تدریس و ارزشیابی دروس دینی»، عامل بیشترین خاطرات تلخ و ناخوشایند دینی در دانش‌آموزان دختر و پسر به شمار می‌روند.

نجفی و کاظم پور (۱۳۸۰)، در گزارش پژوهشی خود خاطر نشان کرده‌اند ۶۶ درصد از گروه نمونه، در پاسخ به این سؤال که آیا مطالب کتاب‌های دینی و قرآن با نیازهای سنی شما سازگاری دارد یا خیر؟ و قریب به نیمی از این دانش‌آموزان، در پاسخ به این سؤال که آیا میان

مباحث درسی و محیط اجتماعی شما سازگاری و هماهنگی وجود دارد یا خیر؟ پاسخ منفی داده‌اند.

اکرمی (۱۳۸۲) نیز در پژوهشی یادآور شده است دانش‌آموزان معتقدند کتاب‌های دینی به نیازهای آنان توجهی ندارند.

بی‌توجهی کتاب‌های درسی به تحولات و اقتضائات روحی و روانی جوانان (آل صاحب فصول، ۱۳۷۱؛ امینی مصلح‌آبادی، ۱۳۷۳)، مسکوت ماندن کتاب‌های دینی در مورد مسئله شادی و نشاط (اسرار، ۱۳۸۰) و طراحی نامناسب مباحث دینی برای دانش‌آموزان (علی‌عسگری، ۱۳۷۰؛ سادئی، ۱۳۷۲)، از دیگر مواردی است که در پژوهش‌های پیشین، مورد بررسی قرار گرفته است.

بررسی ادبیات خارجی پژوهش بیان می‌کند مسئله آن است که ضرورت توجه به نیازهای زندگی اجتماعی افراد، در جریان طرح مباحث دینی، مورد توجه قرار گرفته است. لاورنس^۱ و گاری^۲ (۱۹۹۸) در کتاب «تدریس خلاق انجیل»، در فصل‌های «فهم نیازهای اساسی دانش‌آموزان» و «آموزش برای تغییر زندگی» تأکید می‌کنند باید همزمان با انتظار تغییر در دید شناختی متدینان از انجیل مقدس، تغییر عینی و عملی زندگی آنان را انتظار داشته باشیم. پریهارتونو و همکاران (۱۹۹۴)، فلیشر (۱۹۹۶) و نورد (۱۹۹۹)، به شکل مشابهی بر مسئله ضرورت پاسخ به نیاز اجتماعی دانش‌آموزان در جریان طرح مباحث دینی تأکید کرده‌اند. از سوی دیگر، نلسون (۱۹۹۰)، پارگامنت و همکاران (۱۹۹۲) و الیسون و همکاران (۱۹۹۴)، ضرورت عطف توجه به نیازهای عاطفی - روانی جوانان را در جریان ارائه مباحث دینی مورد توجه و تأیید قرار می‌دهند.

روش پژوهش

طرح به کار گرفته شده در این پژوهش، توصیفی^۳ (غیرآزمایشی) - تحلیلی است. تحقیق توصیفی، مجموعه روش‌هایی را شامل می‌شود که هدف آنها، توصیف کردن شرایط یا پدیده‌های مورد بررسی است. اجرای تحقیق توصیفی می‌تواند تنها برای شناخت بیشتر شرایط موجود با یاری دادن به فرایند تصمیم‌گیری باشد (سرمد، بازرگان، حجازی، ۱۳۷۶). با تحلیل یافته‌های توصیفی که از پژوهش به دست آمده است، می‌توان پیشنهاداتی برای ارتقای سطح

1. Lawrence,

2. Gary,

3. Descriptive

کیفی کتاب‌های دینی ارائه کرد.

کتاب‌های درس دینی دانش‌آموزان سوم راهنمایی و سوم دبیرستان، برای بررسی صحت و سقم سؤال‌های پژوهش، به صورت محتوایی مورد تحلیل قرار گرفتند.

یکی از کاربردهای تحلیل محتوا، استنباط درباره فرستندگان پیام و دلایل یا پیش‌آیندهای پیام به شمار می‌آید (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۷۶). این روش با شیوه‌ای نظام‌دار، عینی و کمی به اندازه‌گیری متغیرها می‌پردازد و در صدد مطالعه و تجزیه و تحلیل ارتباط‌ها برمی‌آید (کرلینجر، ۱۹۸۶، ترجمه پاشا شریفی و نجفی زند، ۱۳۷۶).

پژوهشگر در روش تحلیل محتوا، ارتباطهایی را که افراد ایجاد کرده‌اند، انتخاب کرده، سؤال‌های خود را در آنها جستجو می‌کند. بدین ترتیب آگاهانه کاری انجام می‌شود که با فعالیت‌های مشاهده‌ای تفاوت اساسی ندارد و متغیرها، مشاهده و اندازه‌گیری می‌شوند.

روش تحلیل محتوا با وزن دادن و ارزش بخشیدن به قسمت‌های ذهنی تحلیل که قابل اندازه‌گیری نیستند، می‌کوشد به «تفسیر داده‌ها» نایل آید. این روش برای بررسی متون، اخبار، تصاویر و فیلم‌ها به کار می‌رود.

مرحله نخست در تحلیل محتوا، تعریف U ، یعنی همه محتوایی است که باید تحلیل شود. مرحله بعد، طبقه‌بندی یا افزایش U است. در این قسمت متغیرهای فرضیه‌ای که آزمون می‌شود، باید به روشنی بیان شوند (کرلینجر، ۱۹۸۶، ترجمه پاشا شریفی و نجفی زند، ۱۳۷۶).

مهمترین بخش تحلیل محتوا، بخش مقوله‌بندی آن است «به گونه‌ای که این روش به اعتبار مقوله‌هایش موفق شده یا شکست خواهد خورد» (دوورژه‌بیتا، ترجمه اسدی، ۱۳۶۲). بنابراین موفقیت تحلیل محتوا، به تمسک به فرضیات مناسب بستگی دارد، فرضیاتی که پس از ریخته شدن در قالب مقولات، سرانجام در قالب شاخصه‌ای مناسب ریخته خواهند شد.

تحلیل محتوا می‌تواند فرضیاتی را بررسی کند که از پیش مورد توجه بوده، یا هنگام تعیین مقوله‌هایی که اساس محتوا را تشکیل می‌دهند، پدید آید و یا با بررسی نتایج، ارتباط داخلی میان متغیرها را کشف کرده، به فرضیاتی پس از مقوله‌بندیها برسد (محسنی، ۱۳۵۴). از این رو، در کنار تحلیل کمی که ماحصل تحلیل محتواست، افق تحلیل کیفی پدیدار می‌شود. تحلیل‌گر در تحلیل محتوا کیفی که می‌تواند به مثابه جزء مکمل تحلیل محتوای کمی، ظاهر شود، به مثابه یک باستان‌شناس رفتار می‌کند، به این معنا که براساس نشانه‌های به دست آمده، به تحلیلی کلی و نو دست می‌یابد؛ تحلیلی که بر پایه نشانه‌های به دست آمده، شکل گرفته است (درانی، ۱۳۷۵).

اسناد مورد بررسی را برای بررسی صحت مقوله‌ها، به طور معمول در زمان‌های واحد و

غیر واحد، به دو گروه معین از محققان می‌دهند تا همبستگی نتایج آنها را محاسبه کنند و یا چند محقق همان محتوا را به شکل جداگانه مورد بررسی قرار دهند. در پژوهش حاضر، با پیش گرفتن روش نخست، دوباره تحلیل محتوا روی واحدهای موضوعی مورد نظر بررسی می‌شود. مقولات انواع گوناگونی (موضوعی، ساختی، ارزشی و مربوط به سبک) دارند؛ در این پژوهش، مقوله‌های موضوعی مورد توجه قرار گرفته‌اند.

بنابراین، آنچه باید در تحلیل محتوای کتاب‌های درسی انجام می‌پذیرفت، ابتدا تهیه مقوله‌های مورد نظر و سپس تهیه شاخصه‌ای لازم برای تبدیل آن مقوله‌ها به مفاهیم علمی، قابل مشاهده و محاسبه بود؛ پس از این مراحل، تعیین نمونه‌ای که در جامعه آماری انتخاب شده است و نیز کمی کردن داده‌ها، مورد توجه قرار می‌گیرد.

ادبیات پژوهش برای تهیه مقوله‌های مورد نیاز و مقوله‌های لازم برای تحلیل محتوا، مشخص شدند.

واحدهای موضوعی مورد نظر در این تحقیق، کتاب‌های «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» و «دین و زندگی»، کلاس‌های سوم راهنمایی و سوم دبیرستان بودند و واحدهای متنی که برای تحلیل محتوا انتخاب شدند، درس‌هایی هستند که در کتاب‌ها مطرح شده‌اند. پس از مشخص شدن مقوله‌بندی‌های لازم برای تحلیل محتوا، با توجه به مطالعه واحدهای موضوعی مورد نظر، شاخص‌سازی‌های لازم، تهیه شدند.

روش اندازه‌گیری اسمی در سنجش مورد نظر، از میان سه روش موجود اندازه‌گیری اسمی، رتبه‌بندی و درجه‌بندی در تحلیل محتوا برای نمره‌گذاری کتاب‌های درسی، انتخاب شد و به این ترتیب پس از قرار دادن هر مضمون در طبقه مناسب خود، فراوانی طبقات گوناگون، شمرده شد.

پس از انتخاب واحد متنی در تحلیل محتوای کتاب‌ها، مضامین شاخص‌هایی که در واحدهای مشخص شده، مورد تفحص قرار گرفته‌اند، شمارش شد. بعد از تحلیل‌های کمی لازم درباره کتاب‌های «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» و «دین و زندگی»، کلاس‌های سوم راهنمایی و سوم دبیرستان، تحلیل کیفی در مورد آنها انجام گرفت.

روش اجرا

پاسخ کتاب‌های درسی «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» و «دین و زندگی» سوم راهنمایی و سوم دبیرستان^۱، در تحلیل محتوایی به نیازهای اجتماعی و عاطفی- روانی دانش‌آموزان، مورد

۱- کتاب‌های مورد بررسی، آخرین اصلاحات مؤلفان را تا سال ۱۳۸۴ در برداشته‌اند.

توجه قرار گرفت و مصادیق لازم بر مبنای آن‌ها، مشخص شدند. پس از مشخص شدن مصادیق مقولات مورد نظر، دستورالعمل لازم تهیه شد و بر مبنای این دستورالعمل، به تحلیل محتوای واحدهای موضوعی کتاب‌ها پرداختیم. واحد متنی درس‌های آن کتاب‌ها انتخاب شدند و در صورت مشاهده مکرر مقوله‌ای در یک متن، آن مقوله، به تعداد دفعات مشاهده شده، در نظر گرفته شد. ۵۰ درصد درس‌های کتاب‌های دینی سال‌های سوم راهنمایی و سوم دبیرستان (درس‌های فرد در کتاب دینی راهنمایی و درس‌های زوج در کتاب دینی دبیرستان)، برای تحلیل محتوا در نظر گرفته شدند.

لازم به یادآوری است که در تحلیل محتوای کتاب‌های مورد نظر، پاورقی‌ها، آیاتی که برای ترجمه و قرائت درج شده‌اند، شعرهایی که مستقل از مباحث درسی و بدون مقدمه در کتاب مطرح شده بودند و همچنین ۷ صفحه دینی سوم دبیرستان که در آن مؤلف درصدد بوده است تا مستقیم یا غیرمستقیم تصمیمی را که دانش‌آموز باید اخذ کند از زبان دانش‌آموز، به او القا کند، مورد ارزیابی قرار نگرفتند.

روایی تحلیل محتوا، مشخص می‌کند داده‌ها مستقل از اندازه‌گیری فرد به دست آمده‌اند (کرپندروف، ۱۹۸۰، ترجمه نایی، ۱۳۷۸)؛ پس از اجرای اولین مرحله تحلیل محتوا، برای محاسبه روایی آن، پس از گذشت زمان لازم، تحلیل محتوایی دوباره‌ای بر روی ۱۰ درصد از متن‌های پیشین، انجام پذیرفت تا محاسبه ضریب پی اسکات^۱ برای بررسی میزان روایی تحلیل، مشخص شود. ضریب به دست آمده، برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، در ارتباط با پاسخ به نیازهای اجتماعی و عاطفی - روانی دانش‌آموزان، معادل $Pi = 0/89$ بود که این ضریب، روایی قابل قبول تحلیل محتوای انجام گرفته شده را بیان می‌کند.

روش تحلیل داده‌ها

داده‌های به دست آمده از تحلیل محتوای کتاب‌های «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» و «دین و زندگی» کلاسهای سوم راهنمایی و سوم دبیرستان، با استفاده از آمارهای توصیفی، انجام شد. انجام دادن تحلیلهای اخیر، زمینه لازم را برای تأیید یا رد سؤال‌های مورد نظر پژوهش در زمینه توجه یکسان یا نابرابر کتاب‌های درسی دینی سوم راهنمایی و سوم دبیرستان به نیازهای اجتماعی و عاطفی - روانی دانش‌آموزان فراهم می‌آورند.

۱. Scott's Pi

									بیان چگونگی رابطه با غیرهمجنس
			۳						طرح مسئله ازدواج
									انگیزه پیشرفت
			۳			۲	۵	۲	تبیین فلسفه هستی و معنای زندگی
									احساس رضایت بیشتر از زندگی
			۲						راه‌های دستیابی به آرامش روانی
									احساس عزت نفس
			۱				۳		رفتار اخلاقی
									توجه به مسئله شادی و نشاط
			۱						تشویق فرد به مقاومت در برابر سختی‌ها
									آگاهی بخشیدن در مورد مسائل جنسی
									توجه به مسائل خاص جوانان
									افزایش ظرفیت برای تطابق با تنش‌های روانی
									مقاومت در برابر اضطراب و افسردگی
									تحمل حوادث ناگوار

فراوانی‌هایی که در جدول ۱ درج شده‌اند، تعداد تکرار مقوله‌های انتخاب شده، برای سنجش نیازهای اجتماعی و عاطفی دانش‌آموزان را بیان می‌کنند.

جدول ۲- اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای کتاب «دین و زندگی» سال سوم دبیرستان (بررسی نیازهای اجتماعی و عاطفی)

درس	درس	درس	درس	درس	درس	درس	درس	
۲	۴	۶	۸	۱۰	۱۲	۱۴	۱۶	
			۵					تبیین مردم سالاری دینی
								طرح سازمان‌های مدنی
								طرح علل عقب افتادگی جوامع اسلامی
								تبیین آزادی بیان و عقیده
			۲					تبیین احترام به حقوق دیگران
							۷	بیان روابط اجتماعی و آداب معاشرت
								استدلال در برابر ممانعت از سوء مصرف مواد
								استدلال در جهت ممانعت از بزه کاری جوانان
			۱					طرح چگونگی استفاده از فن آوری‌های ارتباطی پیشرفته
								آموزش مهارت‌های زندگی
							۱	بیان چگونگی رابطه با غیر همجنس
							۹	طرح مسئله ازدواج
			۳	۷				انگیزه پیشرفت
				۳				تبیین فلسفه هستی و معنای زندگی
							۵	احساس رضایت بیشتر از زندگی
							۳	راه‌های دستیابی به آرامش روانی
			۱					احساس عزت نفس
								رفتار اخلاقی
								توجه به مسئله شادی و نشاط

								تشویق فرد به مقاومت در برابر سختی‌ها
	۳							آگاهی بخشیدن در مورد مسائل جنسی
	۱							توجه به مسائل خاص جوانان
						۲		افزایش ظرفیت برای تطابق با تنش‌های روانی
								مقاومت در برابر اضطراب و افسردگی
								تحمل حوادث ناگوار

فراوانی‌هایی که در جدول ۲ درج شده‌اند، تعداد تکرار مقوله‌های انتخاب شده، برای سنجش نیازهای اجتماعی و عاطفی دانش‌آموزان را بیان می‌کنند.

جدول ۳- اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای کتاب‌های «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» سال سوم راهنمایی و «دین و زندگی» سال سوم دبیرستان (بررسی نیازهای اجتماعی و عاطفی)

درصد فراوانی (دینی سوم راهنمایی و دبیرستان)	جمع فراوانی (دینی سوم راهنمایی و دبیرستان)	درصد فراوانی (دینی سوم دبیرستان)	جمع فراوانی (دینی سوم دبیرستان)	درصد فراوانی (دینی سوم راهنمایی)	جمع فراوانی (دینی سوم راهنمایی)	
۰/۷	۵	۱/۱	۵			تبیین مردم سالاری دینی
						طرح سازمان‌های مدنی
						طرح علل عقب افتادگی جوامع اسلامی
						تبیین آزادی بیان و عقیده
۰/۷	۵	۰/۴	۲	۱/۱	۳	تبیین احترام به حقوق دیگران
۲	۱۴	۲	۹	۱/۸	۵	بیان روابط اجتماعی و آداب معاشرت
						استدلال در برابر ممانعت از سوء مصرف مواد

۰/۳	۲	۰/۲	۱	۰/۳	۱	استدلال در جهت ممانعت از بزه‌کاری جوانان
۰/۱	۱	۰/۲	۱			طرح چگونگی استفاده از فن‌آوری‌های ارتباطی پیشرفته
						آموزش مهارت‌های زندگی
۰/۱	۱	۰/۲	۱			بیان چگونگی رابطه با غیرهمجنس
۲/۴	۱۷	۳/۱	۱۴	۱/۱	۳	طرح مسئله ازدواج
۱/۷	۱۲	۲/۶	۱۲			انگیزه پیشرفت
۳/۲	۲۳	۲/۴	۱۱	۴/۵	۱۲	تبیین فلسفه هستی و معنای زندگی
۰/۸	۶	۱/۳	۶			احساس رضایت بیشتر از زندگی
۱/۳	۹	۱/۵	۷	۰/۷	۲	راه‌های دستیابی به آرامش روانی
۰/۱	۱	۰/۲	۱			احساس عزت نفس
۰/۸	۶	۰/۴	۲	۱/۵	۴	رفتار اخلاقی
۰/۸	۶	۱/۳	۶			توجه به مسئله شادی و نشاط
۰/۱	۱			۰/۳	۱	تشویق فرد به مقاومت در برابر سختی‌ها
۰/۴	۳	۰/۶	۳			آگاهی بخشیدن در مورد مسائل جنسی
۰/۱	۱	۰/۲	۱			توجه به مسائل خاص جوانان
۰/۳	۲	۰/۴	۲			افزایش ظرفیت جهت تطابق با تنش‌های روانی
						مقاومت در برابر اضطراب و افسردگی
						تحمل حوادث ناگوار

نتایج به دست آمده از تحلیل محتوای کتاب درسی «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» سال سوم راهنمایی، نشان می‌دهد از مجموع ۲۶۱ پاراگراف^۱، ۴/۵ درصد به نیازهای اجتماعی و ۷/۱ درصد به نیازهای عاطفی - روانی دانش‌آموزان پرداخته‌اند. البته در شمارش پاراگراف‌ها، ۱- چون در ۵ پاراگراف از پاراگراف‌های مورد بررسی، دو موضوع از شاخص‌سازها وجود داشتند، این پاراگراف‌ها، دو بار شمارش شدند؛ از این رو، در محاسبات به جای فراوانی ۲۶۱، فراوانی ۲۶۶ مورد توجه قرار گرفت.

مواردی که حتی اندک تشابهی با شاخص‌های مورد سنجش داشتند، شمارش شدند و اگر این موارد حذف شوند، درصدهای به دست آمده، حدوداً نصف خواهد شد.

نتایج به دست آمده از تحلیل محتوای کتاب درسی «دین و زندگی» سال سوم دبیرستان، نشان می‌دهد از مجموع ۴۲۸ پاراگراف^۱، ۱۰/۱ درصد به نیازهای اجتماعی و ۸/۷ درصد به نیازهای عاطفی - روانی دانش‌آموزان پرداخته‌اند.

نتایج به دست آمده از تحلیل محتوای کتاب درسی «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» سال سوم راهنمایی و کتاب درسی «دین و زندگی» سال سوم دبیرستان، نشان می‌دهد از مجموع ۷۱۱ پاراگراف، ۸ درصد به نیازهای اجتماعی و ۸/۱ درصد به نیازهای عاطفی - روانی دانش‌آموزان پرداخته‌اند که اعداد به دست آمده، با بررسی ارائه اطلاعات کتاب‌های درسی دینی سال سوم راهنمایی و سوم دبیرستان به صورت شناختی، عاطفی، و روانی - حرکتی که منطقی (۱۳۸۵) به گزارش آن پرداخته است، هم‌سویی کاملی دارد.

بحث و بررسی

سؤال‌های این پژوهش بر پاسخ کتاب‌های دینی به نیازهای زندگی اجتماعی و عاطفی - روانی دانش‌آموزان ناظر بود. در ارتباط با سؤال نخست پژوهش، مبنی بر اینکه آیا کتاب‌های دینی به نیازهای زندگی اجتماعی دانش‌آموزان، پاسخ لازم را می‌دهند یا خیر، با توجه به نتایج به دست آمده، می‌توان گفت، آنچه در کتاب‌های درسی دینی بیشتر مورد نظر است، رابطه‌ای یک طرفه و نه دو طرفه می‌باشد. به این معنا که مؤلفان کتاب‌های درسی، با رویکردی کلامی، و با فرض اینکه باید اطلاعاتی همچون مرجعیت، ولایت فقیه، جهاد و نظایر آنها را به دانش‌آموزان القا کنند، این کتاب‌ها را تهیه کرده‌اند، حال آنکه باید شرایط محیطی جوان بیشتر درک می‌شود و طراحی کتاب‌های درسی، اولاً با توجه به اقتضائات محیط اجتماع و فضای جهانی شده، و ثانیاً با عنایت به تعاملی دو طرفه، میان پیام‌دهنده و پیام‌گیرنده، صورت می‌گرفت. انتظار داشتیم مباحث این کتاب‌ها با توجه بیشتر به نیازها و علایق اجتماعی دانش‌آموزان، تهیه می‌شدند.

نتایج اخیر، با ادبیات تحقیق هم‌سویی دارد. برخی پژوهش‌ها، از تطابق نداشتن مضامین کتاب‌های دینی با نیازهای دانش‌آموزان حکایت دارند.

نظرسنجی نجفی و کاظم پور (۱۳۸۰) در همین ارتباط در سطح دانش‌آموزان دبیرستان‌های استان کرمانشاه نشان داد قریب به نیمی از دانش‌آموزان، در پاسخ به این سؤال که آیا میان مباحث

۱- چون در ۱۷ پاراگراف از پاراگراف‌های مورد بررسی، دو موضوع از شاخص‌سازیها وجود داشتند، این پاراگراف‌ها، دو بار شمارش شدند؛ از این رو، در محاسبات به جای فراوانی ۴۲۸، فراوانی ۴۴۵ مورد توجه قرار گرفت.

درسی و محیط اجتماعی شما سازگاری و هماهنگی وجود دارد یا خیر؟ پاسخ منفی دادند. اکرمی (۱۳۸۲)، در بررسی میزان پاسخ‌گویی کتاب‌های درسی دینی به نیازهای اجتماعی دانش‌آموزان، با بررسی مقایسه‌ای نظری دانش‌آموزان و معلمان درس دینی، چنین گزارش می‌دهد که از نظر معلمان، کتاب‌های تهیه شده، نیاز اجتماعی شاگردان را تأمین نمی‌کنند. به علاوه، دانش‌آموزان گفتند آنان مایلند در کنار مسائل اعتقادی و اخلاقی که در کتاب‌های دینی مطرح شده‌اند، موارد دیگری مانند مسائل جوانان، ازدواج، آداب زندگی و علل عقب‌ماندگی جوامع اسلامی نیز مورد بررسی قرار گیرند.

فرجی ارمکی (۱۳۸۲) در مقاله «جهانی شدن، مردم‌سالاری و تربیت دینی (تحلیل مفاهیم اساسی جهان‌گستری و مدنیت در کتاب‌های درسی دینی)» گزارش پژوهش خود روی کتاب‌های درسی بینش اسلامی سالهای اول تا سوم دبیرستان (رشته‌های نظری، فنی - حرفه‌ای و کاردانش) و کتاب‌های ۱ و ۲ پیش‌دانشگاهی، را ارائه می‌دهد و بیگانگی منت‌های مزبور را با مسائل جهان معاصر تأیید می‌کند؛ او می‌نویسد: «نتایج به دست آمده حاکی از آن است که در اکثریت قریب به اتفاق درس‌ها (۵۴ درس از ۶۴ درس ارائه شده)، در ارتباط با مفاهیم اساسی مدنیت، مسائل مربوط به جهانی شدن و عصر جدید، مطلبی بیان نشده و فقط در ۱۰ درس به شکلی ضعیف به این امور، پرداخته شده است».

در پاسخ به سؤال دوم پژوهش، مبنی بر اینکه آیا کتاب‌های دینی به نیازهای عاطفی - روانی دانش‌آموزان، پاسخ لازم را می‌دهند یا خیر، می‌توان گفت، مؤلفان کتاب‌های درسی، با شناخت اندکی که از روحیات جوان و مسائل محیطی و جهانی که او را دربرگرفته‌اند، با رویکردی موعظه‌گرایانه، کتاب‌های درسی دینی را تألیف کرده‌اند، حال آنکه اگر اقتضائات عاطفی و روانی جوان از سویی و اقتضائات دهکده واحد جهان از سوی دیگر بیشتر درک می‌شد، و طراحی کتاب‌های درسی، با توجه به مشکلات پیش‌گفته و با هدف تعاملی دو طرفه، میان پیام‌دهنده و پیام‌گیرنده، صورت می‌گرفت، مباحث کتاب‌های درسی دینی، با توجه بیشتری به نیازهای عاطفی و روانی دانش‌آموزان طراحی و تدوین می‌شد.

نتایج پژوهش، با نظریه‌پردازی‌های برخی متفکران اجتماعی و پژوهش‌هایی که در همین راستا انجام شده‌اند، هم‌سوئی دارد.

متفکران اجتماعی بسیاری به مسئله ضرورت توجه به امر پیام‌رسانی به مخاطبان مبلغان دینی، هشدار داده‌اند. برای مثال، استاد مطهری (بیتا)، در کتاب ده گفتار، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های زمان حاضر را روح پرسش‌گری آن می‌داند و خاطرنشان می‌کند که در صورت استنکاف از پاسخ دادن مناسب به جوان‌ها، جدی‌ترین آسیب‌های تربیتی رخ خواهد داد.

مطهری (۱۳۵۷)، در کتاب «علل گرایش به مادیگری»، بی پاسخ گذاردن سؤال‌های جوانها را از دلایل عمده گرایش آنها به مادیگری معرفی می‌کند.

بنابراین، در مجموع به نظر می‌رسد، کتاب‌های دینی که به عنوان مرجع ارزشی نوجوانان و جوانان هستند، در پاسخ به سؤال‌های اساسی آنان به مسائل معنایی زندگی، بیش از آنکه به نیازهای روانی، عاطفی و اجتماعی آنان توجه داشته باشند و درصدد پاسخ‌گویی عملی بدان‌ها برآیند، رویکردی متفاوت، دارند که همین مسئله، از میزان تأثیرگذاری آنها خواهد کاست.

آل صاحب فصول (۱۳۷۱) نیز در پژوهش خود، از بی‌توجهی کتاب‌های درسی به تحولات و اقتضات روحی و روانی جوانان، یاد می‌کند.

نظرسنجی نجفی و کاظم پور (۱۳۸۰)، در سطح دانش‌آموزان دبیرستان‌های استان کرمانشاه، نشان می‌دهد ۶۶ درصد از گروه نمونه، در پاسخ به این سؤال که آیا مطالب کتاب‌های دینی و قرآن با نیازهای سنی شما سازگاری دارد یا خیر؟ پاسخ منفی داده‌اند.

اکرمی (۱۳۸۲) نیز در پژوهشی که در همین رابطه دارد، یادآور می‌شود از منظر دانش‌آموزان، کتاب‌های دینی نسبت به نیازهای آنان، بی‌توجه‌اند.

امینی مصلح‌آبادی (۱۳۷۳) در پژوهشی که در مورد انطباق محتوای کتاب درس بینش اسلامی سال اول مقطع متوسطه با نیازها و رغبت‌های دانش‌آموزان همان پایه، انجام داده است، در بیان یافته‌های تحقیق یادآور می‌شود، از نظر جوانان محتوای کتاب در راستای نیازهای آنان نیست.

پیشنهاد‌های تحقیق

در بررسی سؤال «آیا کتاب‌های دینی به نیازهای زندگی اجتماعی دانش‌آموزان پاسخ لازم را می‌دهند یا خیر؟» مشخص شد کتاب‌های مورد بررسی، به میزان بسیار محدودی به مسائل زندگی اجتماعی دانش‌آموزان پرداخته‌اند.

بنابراین با توجه به آنچه از آن یاد شد، می‌توان با طرح پیشنهاد‌های اصلاحی زیر، به رفع کاستی‌های موجود مباحث دینی، اقدام کرد:

۱- با تحقق دهکده واحد جهانی و به وقوع پیوستن مواردی هم‌چون انقلاب جنسی دوم در سطح جهان، به نظر می‌رسد که به سادگی نمی‌توان از جهانی شدن و هجوم تولیدات فرهنگی آن، از طریق فن‌آوری‌های ارتباطی به جوانان ممانعت کرد. بنابراین در این مسیر، جوانان با ارزش‌هایی همچون مصرف‌گرایی، لذت‌جویی، رفاه‌طلبی، فردگرایی، سکس و مانند آنها، بیش از پیش برخورد داشته، تحت تأثیر آنها قرار خواهند گرفت. از این رو، درس دینی، عرصه مناسبی برای تبیین فرصت‌ها و به خصوص، تهدیدهای جهانی شدن و زندگی در فضای جهانی

شده است. کتاب‌های درسی می‌توانند با تغییر نسبی رویکرد خود، ابعاد و پیامدهای جهانی شدن و اقتضائات زندگی در فضای جهانی شده را به دانش‌آموزان بشناسند.

۲- با توجه به افزایش میزان انحرافات اجتماعی در سطح اقشار جوان جامعه از سویی و فقدان آموزش مهارت‌ها و آداب زندگی در نظام آموزشی از سوی دیگر، پیشنهاد میشود، مؤلفان کتاب‌های درسی دینی با بازنگری دوباره کتاب‌های مزبور، برای تهیه کتاب‌های دینی جدیدی بکوشند که به سهم خود بتواند به موارد مزبور پاسخ لازم را ارائه دهد.

۳- با توجه به اندک بودن آموزش مهارت‌های زندگی در کتاب‌های نظام آموزشی کشور، چون می‌توان موارد پیش‌گفته را با ارزش‌های دینی، در کتاب‌های دینی مطرح کرد، پیشنهاد می‌شود با تغییر نسبی رویکرد کلامی و فلسفی کتاب‌های دینی، رویکرد مهارت‌های زندگی به شکل پررنگ‌تری مورد توجه قرار گیرد. البته این امر به معنای بی‌توجهی به ابعاد شناختی که یک فرد مسلمان باید با توجه به آن‌ها اهداف زندگی خود را سامان دهد، نیست.

۴- پیشنهاد می‌شود با تغییر نسبی رویکرد فلسفی - کلامی کتاب‌های درسی به مهارت‌های زندگی، در چند شهر به صورت آزمایشی و تطبیقی مورد بررسی قرار گیرند.

بررسی سؤال «آیا کتاب‌های دینی به نیازهای عاطفی - روانی دانش‌آموزان، پاسخ لازم را می‌دهند یا خیر؟» نشان می‌دهد کتاب‌های مزبور به میزان بسیار کمی به نیازهای عاطفی - روانی دانش‌آموزان پرداخته‌اند.

بنابراین پیشنهاد می‌شود مؤلفان کتاب‌های درسی، با استفاده از روش‌های ارائه اطلاعات به صورت عاطفی روانی - حرکتی، و رویکرد کلامی - فلسفی، این کتاب‌های را با توجه به ابعاد هنری، به شکل نسبی، به رویکرد اجتماعی و مهارت‌های زندگی، تغییر دهند و دین را نه به صورتی انتزاعی و فلسفی، بلکه به شکل امری ملموس، لازم و حیاتی، به صورت راه‌گشای مسائل و مشکلات روزمره انسان معاصر معرفی کنند^۱.

منابع:

- آل صاحب فصول، سیدعلی (۱۳۷۱). بررسی نقش تشویقی محتوای کتاب بینش اسلامی سال دوم دبیرستان به مطالعه آزاد از نظر دبیران این درس در شهر اصفهان (گزارش تحقیق). شورای تحقیقات اداره کل آموزش و پرورش استان اصفهان.
- اسرار، مصطفی (۱۳۸۰). آسیب شناس تربیت دینی از منظر مفاهیم اخلاقی. (گزارش

۱- این پژوهش با استفاده از امکانات سازمان پژوهش و برنامه ریزی درسی آموزش و پرورش و دانشگاه تربیت معلم تهیه شده است.

- تحقیق) ستاد اعتلای درسهای دینی استان تهران .
- ابراهیم زاده، علی (۱۳۸۰). آفتهای تربیت دینی دانش‌آموزان در نظام آموزش و پرورش ایران (گزارش تحقیق). ستاد اعتلای درس‌های دینی آذربایجان غربی .
- افشاری، رضا (۱۳۸۰). سنجش میزان دینداری دانش‌آموزان دوره متوسطه (گزارش تحقیق). ستاد اعتلای درس‌های دینی استان همدان .
- اکرمی، سیدکاظم (۱۳۸۲). تحقیقی چند وجهی در باب کتاب‌های دینی بینش اسلامی متوسطه، مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش، ج ۲، تهران: محراب قلم .
- امینی مصلح آبادی، رضی‌الله (۱۳۷۳). بررسی و انطباق محتوای کتاب درسی بینش اسلامی سال اول مقطع متوسطه با نیازها و رغبت‌های دانش‌آموزان همان پایه، شورای تحقیقات اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی (اراک) .
- درانی، کمال (۱۳۷۵). درآمدی بر تجزیه و تحلیل محتوا - دانش مدیریت، شماره ۳۲ - ۳۱، زمستان ۱۳۷۴ و بهار ۱۳۷۵ .
- درخشان‌نیا، فریبا (۱۳۸۱). بررسی نگرش مردم نسبت به نگهداری دختران فراری در مرکز بهزیستی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مددکاری اجتماعی (منتشر نشده). دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی .
- دوورژه، موریس (بی تا). مترجم علی اسدی (۱۳۶۲). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: امیرکبیر .
- دهخدا، علی اکبر (بی تا). لوح فشرده لغت نامه دهخدا، دانشگاه تهران، روایت سوم .
- رضاپور، یوسف (۱۳۷۱). بررسی تطبیقی پرسش‌ها و تکالیف کتاب‌های درسی پایه سوم دوره ابتدایی با عوامل خلاقیت از نظر گیلفورد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. چاپ نشده، دانشگاه تربیت معلم .
- سادبی، علی (۱۳۷۲). مشکلات تدریس بینش دینی دوره متوسطه (گزارش پژوهش). پژوهشکده تعلیم و تربیت آموزش و پرورش .
- سرمد، زهره، بازرگان، عباس، حجازی، الهه (۱۳۷۶). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: آگاه .
- سعیدی رضوانی، محمود و کیانی نژاد، عدرا (۱۳۸۲). بررسی عوامل تأثیرات نامطلوب

درس *بینش اسلامی دوره متوسطه*، مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش، ج ۲، تهران: محراب قلم.

عصاره، علیرضا (۱۳۸۲). *کارکردهای فعلی آموزش و پرورش کشورمان در تربیت دینی*، مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش، ج ۲، تهران: محراب قلم.

علی عسگری، مجید (۱۳۷۰). *بررسی تناسب مفاهیم کتاب فرهنگ و تعلیمات دینی پایه دوم ابتدایی با توانایی ذهنی دانش‌آموزان شهر تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم.

طالبان، محمد رضا (۱۳۷۸). *دینداری و بزهکاری در میان جوانان* (گزارش تحقیق). معاونت پرورشی اداره آموزش و پرورش منطقه ۵ تهران.

فرجی ارمکی، اکبر (۱۳۸۲). *جهانی‌شدن، مردم‌سالاری و تربیت دینی* (تحلیل مفاهیم اساسی جهان‌گستری و مدنیت در کتب درسی دینی). مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش، ج ۲، تهران: محراب قلم.

کرلینجر، فرد، ان (۱۹۸۶). مترجمان حسن پاشا شریفی و جعفر نجفی زند (۱۳۷۶). *مبانی پژوهش در علوم رفتاری*. ج ۲، تهران: آوای نور.

کرپیندروف، کلوس (۱۹۸۰). ترجمه هوشنگ نایی (۱۳۷۸). *تحلیل محتوا*، تهران: روشن. محسنی، نیک‌چهره (۱۳۵۴). *بررسی محتوایی کتب درسی دوره ابتدایی*. سخنرانی‌های دومین دوره جلسات خانواده و فرهنگ، تهران: اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر.

معین، محمد (۱۳۷۵). *فرهنگ فارسی*، ج ۱، تهران: امیرکبیر.

مطهری، مرتضی (۱۳۶۸). *ده گفتار*، چ ۵، تهران: صدر.

مطهری، مرتضی (۱۳۵۷). *علل گرایش به مادی‌گری*، قم: صدرا.

منطقی، مرتضی (۱۳۸۱). *بررسی روش‌های درونی‌سازی کردن ارزش‌های دینی در نوجوانان و جوانان* (گزارش تحقیق). پژوهشکده علوم انسانی جهاد دانشگاهی.

منطقی، مرتضی (۱۳۸۳). *نسل سوم، فرصت‌ها و تهدیدها*، همایش روز جهانی جوان، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، اردیبهشت.

منطقی، مرتضی (۱۳۸۵). *بررسی عوامل بازدارنده و تسهیل‌کننده در جذب دانش‌آموزان*

به ارزش‌های دینی (گزارش تحقیق). سازمان پژوهش و برنامه ریزی درسی وزارت آموزش و پرورش و پژوهشکده علوم انسانی جهاد دانشگاهی.

نجفی، محسن، کاظم پور، زهرا (۱۳۸۰). علل گرایش و عدم گرایش دانش‌آموزان استان کرمانشاه نسبت به دروس دینی و قرآن (گزارش تحقیق). ستاد اعتلای درس‌های دینی استان کرمانشاه.

Atkinson, B. E.; Malony, H. N. (1994). Religious maturity and psychological distress among older Christian women, *International journal for the psychology of religion*, V4 (3) P165- 179.

Ellison, C. G.; George, L. K. (1994). Religious involvement, social ties, and social support in a southeastern community, *Journal for the scientific study of religion*, Mar V33 (1) P46- 61.

Fleischer, B. J. (1996). Cause for hope: programs in ministry and religious education. *Momentum*, V27 N2 P32- 36 Apr-May.

Fisher, M. P. (2002). *Religions today*, London: Routledge

Lawrence, O. R. & Gary, J. B. (1998). *Creative Bible teaching*. 10th ed. The moody Bible institute of Chicago: U. S..

Nelson, P. B. (1990). Intrinsic/extrinsic religious orientation of the elderly: relationship to depression and self esteem. *Journal of Gerontological nursing*, V16 (2). P29-35 Feb.

Nord, W. A. (1999). The relevance of religion to the curriculum. *School administrator*, V56 N1 P21-25 Jan.

Pargament, K. I.; Olsen, H.; Reilly, B.; Falgout, K.; et al. (1992). God help me: II. The relationship of religious orientations to religious coping with negative life events. *Journal for the scientific study of religion*, Dec V31 (4) P504- 513.

Prihartono, N.; Damayanti, R.; Adisasmita, A.; Tarigan, L. (1994). A community trial involving religious leaders to improve water preparation hygiene as part of diarrheal disease prevention in south Kalimantan, Indonesia. *Proquest*.

Richards, P. S. (1994). Religious devoutness, impression management, and personality functioning in college students. *Journal of research in personality*, Mar V28 (1) P14-26.

Schickedanz, J. A. ,Schickedanz, D. I., Forsyth, P. & Forsyth, G. A. (2001). *Understanding children and adolescents*, Fourth ed. London: Allyn and bacon.

Shepard, J. M. (1999). *Sociology*. Seventh Ed. London: Wadsworth.